

Bir Şehir Efsanesi Olarak “Tak-Takı”nın Gizemi ve Fransızların Zehirli Gaz Kullandığının İşareti

The Mystery of "Tak-Takı" As An Urban Legend and Indication of French's Poisonous Gas Usage

Murat DAĞ*

Öz

I.Dünya Savaşının en tehlikeli silahı şüphesiz zehirli gaz bombalarıydı. Batı orduları bu zehirli gaz silahına engel olamamakla birlikte, gazın gelişini önceden bilmek ve etkilerinden korunmak için muhtelif yöntemlere başvurdular. Bunlar arasında; gaz tüpü tıslaması, boynuz üflemesi, çan çalınması gibi yöntemler vardı. Son bulunan yöntem en kullanışlı olarak kabul edildi. Wood Gas Alarm Rattle (Ahşap Zehirli Gaz İkaz Alarm Çingırağı) adı verilen ve ahşaptan imal edilen bu alet, zehirli gazın sınır hattına yaklaştığında, siper gözcüsü tarafından dairesel olarak çevrilmek suretiyle, askerlerin gaz maskesi takmaları gerektiği mesajını vermektedir. ABD, İngiliz, Alman ve Fransız kuvvetleri tarafından I.Dünya Savaşı'nda kullanılan gaz alarm çingırağının bir örneği, I.Dünya Savaşı sonrası önce İngilizler ve ardından Fransızlar tarafından işgal edilen Gaziantep'te de görülmesi, zehirli gazın bu bölgede de kullanıldığının somut bir kanıtıdır. Gaziantep'linin tak-takı ismini verdiği bu alet ile ilgili şehir efsanesi haline gelen söylemler hiçbir bilgi ve belgeye dayanmamaktaydı.

Anahtar Kelimeler: I.Dünya Savaşı, Zehirli Gaz, Alarm Çingırağı, Tak-Takı, Gaziantep.

Abstract

It is without a doubt that the most dangerous weapons of the First World War were poisonous gas bombs. With failing to stop these poison gas weapons, The Western armies adopted various methods in order to foresee the weapon's usage and protect themselves from its effects. Among these methods there were gas tube hissing, horn blowing, bell ringing and such other things. The last found method was deemed the most effective. When the gas started to draw near the frontline, a wooden tool named Wood Gas Alarm Rattle would give a warning to soldiers indicating that they should put on gas masks, by means of being rotated by the trench lookout. Existence of one specimen of these gas alarm rattles, which was used by American, English, German and French forces in The First World War, in Gaziantep, the city invaded by the English and then the French following The First World War, represents a concrete evidence regarding that poisonous gases were used in this region. None of the urban legends and tales which were about this tool that the people of Gaziantep named "tak-taki" was based on any concrete information or document.

Keywords: The First World War, Poisonous Gas, Alarm Rattle, Tak-Taki, Gaziantep.

Giriş

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başı, dünya coğrafyası için şiddetli savaşların başlangıç yıllarıdır. Metal yığını silahların yer aldığı savaş meydanlarında, 20. yüzyıl başlarından itibaren sadece insanları değil, tüm canlıları etkileyen savaş tarihinin en korkunç silahı olan zehirli gaz sahneye çıktı. I. Dünya savaşı ile kullanılmaya başlanan klor, fosgen, difosgen ve hardal gazı tüm canlıları etkilemeye başladı. (Bandel, 2017)

Dünya tarihinde ilk zehirli gaz, 1914-1915 yılları arasında, Ypres savaşlarında Belçika'da kullanıldı. Fransız-İngiliz ve Alman ordularının karşılıklı attıkları zehirli gazlar telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurdu. (Artifact Backgrounder; 2017, s.2). Bu durum karşısında batılı ordular zehirli gaza karşı muhtelif tedbirler almayı denedi. Bu tedbirler, gazı engellemese bile gelişini önceden haber vermek suretiyle korunma tedbirleriydi. Bu tedbirler arasında en kullanışlısı olarak *Wood Gas Alarm Rattle (Ahşap Zehirli Gaz İkaz Alarm Çingırağı)* isimli ahşaptan mamul alet en iyi yöntem olarak kabul edildi. (Price, 2016)

Daha sonraki yıllarda, I. Dünya savaşının diğer cephelerine de sıçrayan zehirli gaz, savaşın en tehlikeli silahı olarak kabul edildi. Bununla birlikte I. Dünya savaşında, İtilaf devletleri safında yer alan ve savaşta zehirli gaz kullanan devletlerden birisi olan İngilizler (Artifact Backgrounder; 2017, s.2), savaşın hemen ardından 17 Aralık 1918 tarihinden itibaren

* Tarihçi yazar, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. muratdag1071@gmail.com.

birliklerini Anadolu'nun küçük şehri olan Antep'e göndermeye başladı ve Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak 15 Ocak 1919'da Antep'i resmen işgal etti. İngilizler, 29 Ekim 1919'da Antep'ten çekilerek (Barlas, 2006, s.23) yerlerini, İtilaf devletleri safında yer alan ve yine savaşta zehirli gaz kullanan devletlerden birisi olan Fransız ordularına terk ettiler.

17 Aralık 1918-25 Aralık 1921 yılları arasında, zehirli gazdan sabıkalı olan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin işgaline uğrayan Antep'te, batılı devletlerin gaza karşı icadı olan; *Wood Gas Alarm Rattle (Ahşap Zehirli Gaz İkaz Alarm Çıngırağı)*'nin görülmesi, Antep halkı üzerinde zehirli gaz kullanıldığının açık bir deliliydi.

Bir Şehir Efsanesi Olarak “Tak-Takı”nın Gizemi ve Fransızların Zehirli Gaz Kullandığının İşareti

Osmanlı'da, bir sözün doğrusunu kullanmak yerine, yaygın olarak bilinen yanlışını kullanmanın daha çok tercih edilmesi gerektiğini belirten *Galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evladır*. Şeklinde bir deyim vardır. Yani, daha sade bir anlam ile bazı kelimeler ve olaylar, yalan da olsa yanlışta olsa kulağa hoş geliyorsa doğru kabul edilir. Bu deyim günümüzde pek kullanılmasa bile doğruluğunu korumaktadır. Bu deyim günümüzdeki tezahürlerinden biri de şehir efsanesi haline gelmiş olan *Tak-Takı* olarak isimlendirilen bir alet için söylenen hamasi cümlelerdir. Öyle ki şehirde, Antep savunmasının başarısında bu aletin payının da olduğu galatına inanan kişi sayısı oldukça fazladır. Çanakkale'de öğrendiği bilgiler ışığında, Antep İmalat-ı Harbiyesi'nde harp malzemeleri imali ve tadili yapan Tüfekçi Yusuf Usta (Ünler, 1969, s. 117) tarafından, ahşaptan yapıldığı iddia edilen ve ateşsiz olan Tak-Takı isimli aletin, çevrilerek ortaya çıkardığı ses ile düşmanı korkuttuğu ve düşman üzerinde bizim mühimmatımız var algısını yarattığı anlatılmaktadır. Lakin bu iddiayı destekleyecek hiçbir kaynak olmamakla birlikte bu iddia, Tüfekçi Yusuf Usta'nın varislerinin de katılmadığı bir görüştür. Öyle ki, oğlu Ahmet Yıldırım Demir, Yusuf Usta'ya bu alet ile ilgili sorular sorulduğunda, babasının sinirlendiğini söylemektedir. (Yıldırım Demir, kişisel iletişim, 30 Ağustos 2018)

Foto 1: Gaziantep'te “Tak-Takı” olarak bilinen alet, Atatürk Anı müzesi

Peki, efsaneleşen ve Antep savunması ile ilgili müzelerde bile efsane haliyle ziyaretçilere tanıtılan bu Tak-Takı aleti gerçekte nedir ve ne amaçla kullanılmıştır?

Askeri Tarih Araştırmacısı Remzi Uluhan Hasdal (kişisel iletişim, 26 Ağustos 2018), ilk defa bularak ortaya çıkarttığını söylediği araştırmasına göre aletin asıl adı; *Wood Gas Alarm Rattle (Ahşap Zehirli Gaz İkaz Alarm Çıngırağı)*'dir. Bu alet, Antep savunmasından yedi yıl önce Birinci Dünya Savaşının yaşandığı (1914-1918) Avrupa cephesinde, siper savaşı yapan askerlerin savaşın en korkunç silahı olan zehirli gazın savaş sahnesinde çıkmasıyla, ABD Ordusu tarafından, Avrupa'da savaşan askerlerin siperlerdeki gözcüleri vasıtasıyla, düşmanın gaz attığını görmeleri ile tüm siperlere gazın geldiğini duyurmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Foto 2: I.Dünya Savaşı, Amerikalı askerler gaz çingırağının uyarısı ile gaz maskelerini takıyor. 1918

ABD Ordusu, gaz uyarısında bulunmak için gaz çingırağından önce muhtelif yollar geliştirmişti. Bir gaz tüpünün tıslaması ya da bir kabuğun patlaması duyulduğunda siper gözcüsü, kulak arkasındaki herkese “gaz!” diye bağırması ile uyarıyı, yukarı ve aşağıya doğru iletmesi ile başlayan arayışın yanı sıra, kilise çanlarından, hava boynuzlarına kadar muhtelif yöntemler de denendi. Askerler sonunda, ahşap alarm çingıraklarının en iyi yöntem olduğuna karar vermiş, (Price, 2016) kırılğan gazın görülmesi üzerine bir asker, çemberi dairesel hareketlerle sallayarak bölgedeki diğer insanları uyaracak şekilde yüksek sesler çıkarmıştır. Bununla birlikte askerler gazın gelmesini beklerken gaz maskelerini giymeye başlıyordu. (Bandel, 2017) İngiliz (RMR Foundation, 2015), Alman ve Fransız orduları tarafından da kullanılan bu özel çingırak, özellikle Alman kuvvetleri tarafından Bellicourt ve Fransa yakınlarındaki St. Quentin Kanal Tüneli civarında sıkça kullanılmıştır. (Bandel, 2017) Bu alarm çingıraklarının ordular tarafından tercih edilmesinin sebebi ise, hafif, taşınması kolay ve basit bir tasarıma sahip olmasıyla birlikte, kolay bulunabilen ahşap malzemeden yapılmış olmasıdır. (Price, 2016)

Foto 3: Alman kuvvetleri tarafından kullanılan ahşap gaz alarm çingırağı, Kuzey Carolina tarih müzesi

Birinci Dünya savaşı sürecince ahşap gaz alarm çingırağı olarak kullanılan bu alet, tarihte Ortadoğu halkları tarafından tarlalarındaki ekinlere saldıran kuş ve çekirgeleri korkutmak ve kaçırmak için de kullanılmıştır. Daha sonra Musevilerin Purim anma günlerinde de kullanılan bu ahşap çingırak, muhtemelen Birinci Dünya Savaşı yılları içerisinde kullanılan Ahşap Zehirli Gaz Alarm Çingırağına da esin kaynağı olmuştur. (Hasdal, kişisel iletişim, 26 Ağustos 2018).

Foto 4: Gaz alarm çingırağı ile poz veren asker.

Peki, tarihsel geçmişi belli olan bu alet nasıl oldu da, I. Dünya Savaşının hemen ardından önce İngiliz ardından Fransız işgaline uğrayan Anadolu'nun küçük şehri Gaziantep'te de görüldü ve kimler, neden bu aleti getirdi?

Türk kültüründe etnografik bir karşılığı olmayan bu alet, bir gaz alarm aleti olarak yapıldığına göre mutlaka kullanım amacı doğrultusunda Antep'e getirilmiş olmalıdır. Bununla birlikte Fransızlar, bu yöntem ile Antep'te gaz kullanacaklarını bölgede yaşayan ABD ve İngiliz vatandaşlarına ve de Hıristiyanlara örtülü bir şekilde söylemiş olmalıdır. Zehirli gaz atmadan önce bu gaz alarm aletinin sesini duyduklarında gaza karşı tedbir almaları söylenmiş olması gerekir. İşin bir diğer yönü de bu aletin ABD veya İngiliz yapımı olmasından dolayı bu bölgeye, Antep'te faaliyet gösteren ABD Board Misyonerleri tarafından destekli Eğitim ve Sağlık kurumlarınca getirilmiş olma ihtimalidir.

Ayrıca, kaynaklara baktığımızda, 1907'nin Ekim'inde, Hollanda'nın Lahey şehrinde toplanan 44 ülkenin temsilcileri, savaş alanında zehirli gaz kullanımını yasaklayan sözleşmeyi imzalarken (Bkz. Lahey Sözleşmesi Madde-23), Fransızların ve Ermenilerin bu imzadan sadece onüç yıl sonra Antep'te zehirli gaz kullandıklarını görmekteyiz. Fransız ve Ermenilerin, askeri ve sivil hedeflere karşı bir savaş suçu olan gaz silahını kullandığını ve çok sayıda Anteplinin şehit ve gazi olduğu gerçeğini kaynaklarla desteklemek gerekir ise, savunmanın canlı şahidi olan Teğmen Lohanlızade Mustafa Nureddin'in "Hubb-i İstiklâlin Âbidesi Gaziantep Müdafaası" adlı kitabında;

Savaş başladıktan tahminen iki saat sonra zehirli gaz yayan bir mermi Abdullah Efendi'nin bulunduğu sipere düştü ve bu zatın gözleri kapandı." (Lohanlızade, 1989, s.69), ...15'lik obüslerin yaptığı yıkım son derece etkiliydi. Bu obüslerin elli kilo ağırlığında attığı mermiler; sarı, siyah, yeşil, kırmızı, kül renkleriyle şehir sokaklarında boğucu bir koku yayıyor, obüsler düştüğü yerde canlı diye bir şey bırakmıyordu...

(Lohanlızade, 1989, s.113), Top mermilerinden bir de etrafa siyah zehirli gaz yayılıyordu. Göz gözü görmez gibiydi (Lohanlızade, 1989, s.158).

Antep savunmasının bir diğer önemli kaynağı olan Sahir Uzel'in "Gaziantep Savunmasının İç Yüzü", kitabında;

7-13 Teşrin tarihleri arasında düşman kasabayı bilhassa Çınarlıyı, mektebi toplarıyla dövmüştür. Attığı mühlik (helak eden, öldürücü) gazlı mermilerin karşısında Türk Milli Kuvvetleri maskelerini takarak boy siperleri içinde müdafaada bulunmuşlardır. (Uzel, 1952, s.173)

Hüseyin Bayaz'ın, "Antep Savunması Günlüğü" kitabında ise,

9 Aralık; General Querette Antep'e geldi; karargâhını Antep'te kurdu. Ayrıca dört maddelik bir bildiri yayımladı. ...3. Madde Bir evden silah atılırsa o evin yıkılması, 4. Madde, Böyle bir durum baş gösterdiğinde Osmanlı hükümeti memurlarının yönetim ve egemenlik haklarının hemen sona erdirilmesi ve sokakların mitralyöz ve bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınması kaydı vardı. Bu bildiri Sivas'taki Anadolu Kadınları Müdafa-i Milliye-i Vatan Cemiyeti tarafından İtilaf Devletleri katında protesto edildi. (Bayaz, 1994, s.42-43)

İfadeleri yer almaktadır.

"Mağdurun dilinden ve sesinden Antep harbi aksettirilmektedir." gibi iddialı ifadeler ile Ermeniceden çevrilen (çev. Ümit Kurt-Murat Uçaner) Ermeni A. Gesar (Asadur Khederian) imzalı "Antep'in Varoluş Mücadelesi" adlı kitabında ise,

Ocak ve körük sürekli çalıştı, bozulan tüfekler onarıldı, erkekler evlerde, şurada, burada, hâsılı nerede metal eşya buldularsa dökümhaneye bomba imal edilmesi için getirdiler. Hatta şişelerin içine zehir konularak patladığı yerde bulunanları bitkin düşüren bombalar yapıldı. (Gesar, çev. Ümit Kurt-Murat Uçaner, 2015, s.69)

Şeklinde yer alan ifadeleri bize, Fransızların ve Ermenilerin, Antep'te gaz mermisi kullandıklarını gösterirken, tak-takı denilen aletin asıl kullanım amacına göre şehre sokulduğu ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, bu aletin Gaziantep'te de görülmesi zehirli gaz kullanımının elle tutulan somut bir belgesi ve kanıtı niteliğini taşımaktadır. Antep halkının savaş yıllarında asıl kullanım amacını bilmedikleri, *Zehirli Gaz Alarm Çıngırağı'nın* bir veya birkaç örneğini ellerine geçirerek günümüze kadar ulaştırdıkları kanaatindeyim. Lakin her ne şartta olursa olsun bu aletin Antep savunmasının maneviyatını zedeleyecek şekilde insanlara lanse edilmemesi gerekir. Çünkü 155'lik, 105'lik top mermileri kullanan ve bu topların ürkütücü sesine (Güçyetmez, 1960, s.16) alışan düşmanın, Tak-Takı denilen ve en fazla 100-200 metre bir alana etki eden sesinden korkması oldukça afakî bir durum. Bir şehir efsanesi olan tak-takının gizeminde, Antep'in işgalinde, insanlık suçu sayılan ve sivillere karşı kullanılması yasak olan zehirli gazın Türk ve Müslüman Antep halkına karşı kullanıldığı, düşmanın basit bir uyarı aletinin günümüzde savunmanın caydırıcı silahı olarak yanlış aksettirildiği yatmaktadır.

Kaynakça

- Artifact Backgrounder (2017). Gas alarm rattle. *Canadian war museum* https://www.warmuseum.ca/supplyline/wp-content/mcme-uploads/2014/10/CWM_SupplyLine_GasAlarmRattle_EN_FINAL_20140922.pdf, s.2.
- Bandel, A. J., (2017, 5 Mayıs). Artifact of the Week: Gas alarm rattle. *North Carolina Department of Natural and Cultural Resources*. <https://www.ncdcr.gov/blog/2017/05/05/artifact-week-gas-alarm-rattle> Erişim tarihi: 05.05.2017.
- Bayaz, H., (1994). Antep savunması günlüğü. Şahıs yayını. İstanbul, s.42-43.
- Gesar, A., (2015). Antep'in varoluş mücadelesi. (çev. Ümit Kurt-Murat Uçaner), Belge yayınları, İstanbul, s.69.
- Güçyetmez, C., (1960). Ali Nadi Ünler'in hatıraları. (Röportaj: Cemil Güçyetmez) Gaziantep kültür dergisi, 3(28), Nisan, s.15-23.

-
- Lohanizade, M. N., (1989). Hubb-i istiklâlin âbidesi Gaziantep müdafaası. İstanbul, s.69-158.
- Price, J., (2016, 25 Ekim). World war 1 gas alarm rattle. *The army historical foundation*.
<https://armyhistory.org/world-war-i-gas-alarm-rattle/>.
- RMR Foundation (2015, 30 Temmuz). Trenches-Ploegsteert. *The Royal Montreal Regiment Foundation*. <http://www.royalmontrealregiment.com/gas-alarms-in-ww1>.
- Uğuroğlu, B., (2006), Gaziantep'in yakın tarihi üzerine araştırmalar. Hilmi Barlas eğitim vakfı yayınları. İstanbul, s.23.
- Uzel, S., (1952). Gaziantep savaşının iç yüzü. Ankara, s.173.
- Ünler, A. N., (1969). Türkün kurtuluş savaşında Gaziantep savunması. İstanbul, s.117.
-